

Katarzyna Wieczorek

Szomszédok

Jan Tomasz Gross könyvéről

A nyolcvanas évek közepe tájt kezdtek a hivatalos lengyel könyvpiacra napvilágot látni zsidó vonatkozású kiadványok is. Lassan, bátortalanul áttörték a cenzurális tilalmat, amely 1968 óta volt érvényben, hogy tudniillik a zsidókról nem szabad írni. Akkor jelentek meg az első zsidó regények, az első visszaemlékezések a holokauszt időszakára (többnyire a varsói gettófelkelés aktuális évfordulója táján), ekkor jelent meg a krakkói *Znak* terjedelmes dupla száma, teljes egészében a zsidó kultúrának és vallásnak szentelve.

Akadtt köztük egy-két, ami nyomán erőteljes, nyilvános vita robbant ki. Elsősorban Jan Błoński *Szegény lengyelek a gettóra néznek* című cikkére vagy Lanzmann *Shoah* című filmjének emlékezetes sajtóvisszhangjára gondolok itt. Mindkét esetben elszabadultak az indulatok, hisz a vita a holokauszt idején ugyancsak ellentmondásos, de egyébként sem egyértelmű lengyel–zsidó viszony kérdését fessegette. Nincs ebben semmi különös, évtizedeken át ugyanis belénk nevelték, hogy a lengyelek tömegesen bújtatták a halálraítélteket, hogy senki nem maradt közömbös a zsidók kiirtása iránt, kivéve talán a társadalom egy szűk, szélsőséges rétegét. Błoński és Lanzmann végre vette a bátorságot, hogy egy diametrálisan új képet tárjon elénk, megmutatva a lengyelek közömbösségét a szemük látára lejátszódó tömegmészárlások iránt, a közönyös *bystanderek*et (sajnos nincs a lengyelben olyan kifejezés, amely teljesen visszaadná e szó jelentését, ami nemcsak szemtanú vagy néző, hanem az az ember, akit a látottak egyszerűen nem érdekelnek), akik vállvonogatással nyugtázták azt, ami közvetlenül a szemük előtt végbement. Błoński is, Lanzmann is csupán e magatartás körülírásáig merészkedett, ennél tovább azonban egy lépéssel sem.

Ezt a lépést teszi meg Jan Tomasz Gross *Szomszédok*. *Egy zsidó kisváros pusztulásának története* címmel most megjelent könyvében.

A *Szomszédok* nem egyéb, mint a zsidók lemészárlásának története a Łomża környéki Jedwabne

városában. A háború előtt ez a helység tipikus, felerészben zsidók – kézműves kisiparosok, kereskedők, vándor szatócsok és szegények – által lakott *stetl* volt.

Egy napon, 1941. július 10-én, kiirtottak itt 1600 embert...

Lehetne ez a holokauszt soron következő epizódja, amely oly jellemző arra a korra, s mindarra, amit a soáról tudunk, ha eltekinthetnénk a Gross által idézett dokumentumoktól, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a vérengzést lengyelek követték el, minden német beavatkozás nélkül. A hírhedt Einsatzgruppen (vagyis a zsidó lakosság likvidálására „specializálódott” SS-alakulatok) ez idő tájt már mélyen Belaruszban, Minszk közelében állomásoztak.

A zsidók legyilkolásáról szóló határozatot a magisztrátus ülésén a város vezetősége hozta meg, s csaknem azonnal nekiláttak a mészárlásnak. A gyilkoláshoz a legrimitívebb eszközöket használták: baltát, késeket, köveket és dorongokat. Ám óvakodtak a túl gyors lebonyolítástól, így biztatgatták egymást: „Úsd, vágd, de ne siesd el, hadd szenvedjen!”

Jedwabne lakosainak a lezajlott tömegmészárlás leginkább jó játékot jelentett, hiszen – ahogy az egyik tanú emlékezik – „odahozták Reznel Mojzesz és lánya tetemét, jól hallottuk előtte a kiáltozásukat, a közelben végeztek velük. Mintha csodát látnának, úgy futottak össze a lengyelek, a gyerekektől az öregekig, férfiak, nők, ragyogó arccal, mind meg akarták nézni a lengyel dorongok által agyonvert áldozatokat. Mielőtt eltemették volna őket, a lány kinyitotta a szemeit és felült, észrevehetően csupán az eszméletét veszítette el a veréstől, de a gyilkosok rá se rántottak, és élve az apja mellé temették.”

A pogrom egész napon át, szürkületig tartott.

Több hasonlóan drasztikus leírást nem kívánok itt idézni, érdemes azonban megemlítenünk, hogy akiket nem sikerült meggyilkolni, azokat behajtották egyik cinkostársuk pajtájába, és ott élve elégették őket.

A leírt esetekben az az érdekes, milyen rendkívül szerény szerepet játszottak bennük a németek, amely mindössze arra szorítkozott, hogy engedélyezték a vérfürdőt (a városi tanács tagjainak minden jelentős határozatról konzultálniuk kellett a csendőrökkel), továbbá, hogy rákényszerítették a lengyel lakosságot a tetemek eltakarítására, amikor már nem lehetett elviselni a júliusi hőségben az oszlásnak indult 1600 elégetett test bűzét.

Jedwabne nem számít kivételnek. Hisz a könyvben leírt események margóján feltűnik Radzilów, Wizna, Wąsosz Grajowski és más Łomża környéki kisvárosok és falvak, ahol hasonlóképp „megoldották a zsidókérdést”. A szerző által idézett beszámolókból kiderül, hogy a szomszédos helységek dorongokkal felfegyverzett parasztjai szekerekkel robogtak tovább, hogy folytassák megkezdett művüket.

Jedwabne teljes zsidó lakosságából mindössze heten maradtak életben – őket Antonina és Aleksander Wyrzykowski mentette meg. Megkönnyebbülten sóhajtának fel, hogy mégiscsak akadtak Szodomában igaz emberek, de (mindig van valami de...), csak hogy amikor a háború befejezése után kiderült, hogy zsidókat rejtegettek, halálosan meg-

fenyegették őket. Saját érdekükben el kellett hagyniuk Jedwabnét, később Łomzát és Bielsko Podlaskiét is; mindenütt utolérte őket a szomszédok dübe, minthogy ezek szemében ők nem egyszerűen a gyilkosság szemtanúi voltak, inkább azok, akik elsősorban a bűnrészességet szegték meg.

A *Szomszédok* megrázó mű. Megrázó, mert keddőzetlenül, eddig ismeretlen oldaláról mutatja be a lengyel–zsidó viszonyt, amely – szemben a kötelező mitológiával – nem csupán áldozatosságon, segítőkészségen és testvériségen alapult. A jedwabnei mézszárlás története mától nemcsak a zsidók, hanem mindenekelőtt a lengyelek története.

Bevezetőül emlékeztettem azokra a vitákra és véleménykülönbségekre, amelyek korábban a lengyelek háború alatti magatartását demitologizáló alkotások körül robbantak ki. Most viszont azon aggodom, hogy nem lesz semmi reakció. Gross könyve feltehetően visszhang nélkül marad, legfeljebb zavart csend övezi majd.

(*Słowo Żydowskie*, 2000. augusztus 25.)

LENGYELBŐL FORDÍTOTTA:
PÁLYI SÁNDOR MÁRK

A felvétel arról az üveglemezről készült, amelyet az 1920-as években egy vándorfényképész készített Dobromil (ma Ukrajna) környékén